

MÁTYÁS-RAUSCH PETRA: „BEFOGADÓ ERDÉLY”: ERDÉLYI ÉS KÜLFÖLDI SZAKEMBEREK A FEJEDELEMSÉG ÉRCBÁNYÁSZATÁBAN BETHLEN GÁBOR IDEJÉBEN (1613-1629)

I. Bevezetés

Az erdélyi nemesérc-bányászat igazgatási rendszerének kutatása eddig kevés szerepet kapott a magyar történettudományban, így jelenleg igen szűk ismeretanyag áll rendelkezésünkre.¹ Ez alól nem kivétel az egyébiránt kutatási szempontból igen „kedvelt” erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor uralkodása sem. A nemesérc-bányászat igazgatásának teljes megismerése természetesen egy több lépcsős folyamat, így ebben a tanulmányban erre a széleskörű kutatási feladatra nem vállalkozhatom, azonban egy adott aspektusból be tudom mutatni a rendszert, jelenlegi kutatási eredményeim segítségével. Az egyik fontos eleme a kutatásnak a bányászatban dolgozó bérlőcsaládok származásának, tevékenységének a feltérképezése. Ezt a részfolyamatot kívánom tanulmányomban röviden felvázolni, egy-egy esettanulmány segítségével. Az egyes családok révén arra a kérdésre is választ kaphatunk, hogy az erdélyi állam valóban bírt-e befogadó jelleggel, ha a bányászat témakörét érintjük.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem regnálása idején az erdélyi nemesérc-bányászat területét tágabb értelemben a szatmári bányavidék négy települése (Nagybánya, Felsőbánya, Kapnikbánya, Láposbánya), a Fehér-vármegyei (Zalatna, Abrudbánya, Offenbánya) illetve a Hunyad vármegyei nemesércbányászat települései alkották. A szatmári bányavidék az 1615-ben megkötött nagyszombati egyezményben még a magyar király fennhatósága alá tartozott, ezt az állapotot azonban az 1624. évi bécsi békében megváltoztatták, és így a négy szatmári bányaváros minden tartozékával és jövedelmével együtt átkerült a fejedelem joghatósága alá.²

¹ A bányászatról illetve a kormányzattörténeutről összefoglaló munkák nem a teljesség igényével l. Zsámboki László: Az Erdélyi Fejedelemség bányászata. In. *A magyar bányászat évezredes története*. I. Szerk. Zsámboki László. Bp., 1997. 193-195., (továbbiakban Zsámboki, 1997.) ill. Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság és hivatal történet 1.). Bp., 1946. 495-514. (továbbiakban Ember, 1946.) Bethlen Gábor gazdaságpolitikájára vonatkozó alapvető szakmunka l. Imreh István: *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében*. Kolozsvár, 1992.

² Nagybánya ma: Baia Mare, Felsőbánya ma: Baia Sprie, Kapnikbánya ma: Cavnic, Láposbánya ma: Băița. Mindegyik település: Maramureș, Románia. Zalatna ma: Zlatna, Abrudbánya ma: Abrud, Offenbánya ma: Baia de Arieș. Mindegyik település: Alba, Románia. Az említett államközi szerződéseket Roderich Goss közölte l. *Österreichische Staatsverträge*. Hgg. Gooss, Roderich. Wien, 1911. 444., ill. 602-603.

II. A nemesérc-bányászattal foglalkozó rendeletek, határozatok

Bethlen Gábor, a hatalomátvételt követően, azonnal elkezdte az erdélyi állam háborús állapotok következtében szétilált pénzügyeinek és gazdaságának a talpra állítását. A kortárs történetírók gondos, alapos vezetőnek és kiváló gazdának festették le a fejedelmet, a róla kialakult képnek megfelelően járt el akkor, amikor 1613. november 27.-én Nagyszébenben fejedelmi rendeletet adott ki az aranybeváltás megszervezése ügyében.³ A rendelet értelmében az Erdélyi Fejedelemség területén kitermelt arany és ezüst beváltását és finomítását kizárólag a kolozsvári bányakamarában lehetett megvalósítani, az intézmény vezetője, Filstich Péter kolozsvári polgár, felügyelete alatt. A fejedelem rendelkezése nyomán Filstich Péter tulajdonképpen az erdélyi nemesérc-bányászat országos hatáskörrel rendelkező „igazgatója” lett. Bethlen Gábor ezzel az intézkedéssel elődje, Báthory Gábor nyomdokaiba lépett, mivel elsőként Báthory Gábor valósította meg az ércbányászat centralizált igazgatását az erdélyi állam történetében. A központosítás elsődleges célja az volt, hogy az adminisztráció hatékonyabbá váljon, valamint a bányászatból és ércbeváltásból származó fiskális jövedelmek növekedjenek.⁴ Bethlen Gábor számára létfontosságú volt, hogy a zilált pénzügyi helyzetet stabilizálja, valamint a korábbi háborús állapotok miatt erősen decentralizált kormányzati rendszert újra központosítsa. A 16. század első felében Erdély területén kizárólag Szebenben működött beváltóhely valamint finomító műhely. A fejedelemség első időszakában ez a szám bővült a nagybányai intézményekkel, azonban az utóbbi egy ingatag helyzettel bíró határvidéknek számított Báthory Gábor trónra kerülésekor is. Báthory Gábor mellett, hogy támogatta a szatmári bányavárosban működő bányakamarát, Szapolyai János mintáját követve, Kolozsvár városában is felállított egy beváltóhelyet és egy cementező műhelyt. Kolozsvár, mint a Fejedelemség gazdasági és kulturális központja, alkalmas volt a fiskális szempontból kiemelt jelentőséggel bíró ércbeváltás lebonyolítására. Ezt a tendenciát Bethlen Gábor sem törte meg, sőt Kolozsvárt tette meg a nemesérc-bányászat adminisztratív központi székhelyévé. Ebben a döntésében az is motiválta, hogy a nagybányai térség jogi hovatartozása újra kétségessé vált Báthory Gábor halálát követően, így biztosabb bevételi forrást nyújtott a kolozsvári bányászati intézmény.⁵ A központosított adminisztráció értelmében az összes, erdélyi területen termelést folytató bányásznak a kitermelt ércet tiszta

³ Kraus, Georg: *Erdélyi krónika (1608-1665)*. Bp., 1994. 188. A fejedelem rendeletére l. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. VI.(1608-1614) Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1880. 382. (továbbiakban EOE)

⁴ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata (1540-1690)*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság és hivataltörténet 6.) Bp., 1980. 335-336. (továbbiakban Trócsányi, 1980.)

⁵ Huszár Lajos-Pap Ferenc-Winkler Judit: *Erdélyi éremművesség a 16.-18. században*. Kolozsvár, 1996. 18-19.

vagy vegyes formában a kolozsvári beváltóhelyen kellett leadnia, itt kapta meg érte a hivatalos árfolyam szerinti összeget, amely megegyezett a mindenkori magyar árfolyammal. A rendelet kimondta, hogy a nemesérc nyers formában történő exportálása tilos, azok a termelők, akik megszegnék a szabályozást, fő és jószágvesztésre ítéelhetők. A különösen szigorú rendelkezésnek a fejedelmi korszakban már volt előzménye. A Báthory korszak rendi országgyűlései folyamatosan foglalkoztak a csempészettel és annak visszaszorítására a fejedelmek állandó jelleggel adtak ki rendeleteket, azonban a határ menti illegális kereskedelem virágzott. Ennél fogva Bethlen Gábor elődjei rendelkezéseit megszigorítva, már nem csak vagyonelkobzásra ítélte a csempészeket, hanem a halálbüntetést is kilátásba helyezte.⁶

Bethlen Gábor a gazdaság élénkítése illetve a külföldi bányászati szakemberek Erdélybe „csábítása” érdekében 1615-ben lazított az érckitermelés jogi keretein. A fejedelmi rendelet alapján azok a bányászok, valamint olvasztói ismerettel rendelkező szakemberek, akik a Fejedelemség területén kívántak ércet kitermelni, valamint ércbányát nyitni, bizonyos feltételek mellett szabadon végezheték a tevékenységüket. Bethlen Gábor ezt a kiváltságot nemcsak az erdélyi születésű, és ott lakó szakemberekre terjesztette ki, hanem a magyar területről illetve egyéb európai országból származó bányászokra is. A fejedelem rendeletében külön megemlékezett az akkoriban Erdélyben tevékenykedő bányászati szakemberekről.⁷ Köztük volt Kéméndi Váradi János, a gyulafehérvári fejedelmi javak provizorja, Krakker György és Verebély Mihály, akik Hunyad vármegye területén bírták a topliczai és csertési arany illetve ezüstabányákat, és Gerhard Lisbona, a belső-szolnoki Oláhláposon található ezüstabányák prefektusa. A rendeletben megnevezett bányászok származását tekintve igen vegyes képet kaphatunk. Kéméndi Váradi János valószínűleg erdélyi születésű volt, sajnos Verebély Mihály személyével kapcsolatban a kutatás jelenleg még nem rendelkezik elegendő információval. Krakker György és Gerhard Lisbona munkássága azonban már jobban dokumentált. Krakker György úgynevezett „második generációs bevándorló” volt, minden valószínűség szerint az édesapja, idősebb Krakker György Krakkóból költözött át az Erdélyi Fejedelemség területére. Gerhard Lisbona 1601-től kezdve élt magyar területen, 1614-ig Nagybányán, utána 1618-ban bekövetkezett haláláig pedig Zalatnán, így ő „első generációs bevándorlónak” tekinthető. Bethlen Gábor tudatosan törekedett arra, hogy olyan szakemberek kapjanak befolyásos pozíciót az ércbányászat igazgatásában, akik már elég szorosan kötődtek

⁶ EOE, VI. 1880. 382. A korábbi rendeletekre l. EOE, III. 1877. 217.

⁷ *Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp., 1880. 434-435. (továbbiakban Wenzel, 1880.)

az erdélyi államhoz. Emellett fontosnak tartotta azt is, hogy olyan feltételek legyenek biztosítva az erdélyi ércbányászatban, amelyek megfelelő munkakörülményeket biztosítanak azoknak a külföldi származású szakembereknek, akik eddig nem vettek részt a termelésben, és mint „*homines novi*” jelentek meg a Fejedelemség gazdasági életében. A fejedelem szerint égető szükség volt arra, hogy a naprakész tudásukat és tapasztalatukat átadván az erdélyi ércbányászat technikai színvonala és termelési mutatói elérjék a nyugat-európai átlagot.

A rendeletben meghatározott termelési szabadság lényege az volt, hogy mind a fiskális birtokokon, mind magánterületen, szabadon lehetett bányát művelni, ércet kitermelni (ide tartozott az arany, ezüst, réz, ólom és a higany), új telérek után kutatni, valamint a már meglévő régi lelőhelyeket felújítani. A termelési szabadságot három pontban szabályozta a fejedelmi rendelet, az első pont értelmében minden kibányászott ezüst és arany mennyiség 1/8 részét kötelezően be kellett szolgáltatni a termelőknek a központi bányakamarába, amely Kolozsvárott székel. A bevett ércért a bányakamara vezetőjének, Filstich Péternek, a megszabott árfolyamnak megfelelően kellett fizetnie. A második pont a régi, elhagyott bányák újrainyitásával és az új telérek felkutatásával foglalkozott. Eszerint aki egy régi bányát renovál, illetve új érclelőhelyet fedez fel, egy évig a termelés elindításától kezdve mentesül a köteles nyolcad beadása alól, így az esetleges hiteleket tudja törleszteni, a bánya üzemeltetéséhez szükséges épületeket bővíteni, fejleszteni. További engedmény volt a termelők számára, hogy mentesültek a katonai szolgálat alól, azonban kötelesek voltak maguk helyett állítani a feladatra megfelelő embereket, nekik pedig a háborús helyzet alatt is az érc-kitermeléssel kellett foglalkozniuk, nem hagyhatták el a területet. A záró passzus kihangsúlyozza, hogy a fejedelem tisztviselőinek, a vármegyék, egyéb közigazgatási egységek vezetőinek nem szabad munkájukban háborgatni a bányászokat, sem családjukat, valamint a magisztrátusoknak fel kell lépniük haladéktalanul a kihágásokkal szemben. A rendeletben megfogalmazott kiváltságok és mentességek a bányászok örökösire is érvényesek, ha a Fejedelemség területén maradnak ércet kitermelni.⁸

Az 1615. évi fejedelmi rendeletet *Wenzel Gusztáv* közölte 1880-ban kiadott nagy ívű bányászati munkájában, a rendelet ismertetése kapcsán röviden kitérnék az erdélyi nemesérc-bányászat igazgatásáról alkotott véleményére. A fejedelemség korabeli ércbányászat történetét két nagy kronológiai egységre osztotta, a két időszak közötti határvonal véleménye szerint Bethlen Gábor trónra lépése volt. A Báthory korszakban végig ziláltság jellemezte a nemesérc-bányászat helyzetét, a bérleti rendszer nem volt megfelelő a fejedelmi kincstár és a

⁸ Wenzel, 1880. 435.

helyi lakosok számára, a bérlőcsaládok rablógazdálkodást folytattak a bányásztelepüléseken, a bérleti díjat nem fizették be kellő rendszerességgel a kincstárba. A bérbeadás elavult módszer volt, és inkább kárt okozott, mint hasznot. Wenzel szerint Bethlen Gábor uralkodásával ez a helyzet gyökeresen megváltozott, mivel a fejedelem gondos gazdaként bánt a bányászattal, és a jogi keretek átalakításával kívánta jobbitani bányászok helyzetét, és egyben növelni a termelési mutatókat.⁹ Wenzel Gusztáv megállapításai csak részben fedik a valóságot, a kutatás jelenlegi állása szerint Bethlen Gábor uralkodása a nemesérc-bányászat szempontjából nem jelentett olyan éles cezúrát, mint ahogy azt Wenzel vélte. A 16. század második felében jelentkező szerkezeti gondok, a mélyműveléssel járó nehézségek (leginkább a talajvíz kérdése) a 17. század első felében is fennmaradtak, erre igen értékes bizonyítékok a korabeli kamarai bizottságok számára kiadott utasítások. Az itt megfogalmazott problémák már a 16. század közepén kiadott útmutatásokban is fellelhetők (pl.: az 1553. évi instrukció Werner György és Bornemisza Pál számára).¹⁰ Báthory István és utódai hasonló gonddal igyekeztek fejleszteni a bányászatot az erdélyi állam területén, mint később Bethlen Gábor, és az utolsó Báthory fejedelem, Gábor tudatosan törekedett egy központilag irányított nemesérc-bányászat megszervezésére. Az erdélyi államnak kialakulásából fakadóan és sajátos geopolitikai helyzete miatt elsődleges feladata a jól működő hadi szervezet felépítése és fenntartása volt. A Fejedelemség kormányzati szempontból alacsonyabb fejlettségi rátával rendelkezett, mint például a Magyar Királyság, ennek ellenére igen hatékony igazgatási struktúra alakult ki ebben az időszakban. Széles körben ismert, hogy egyetlen központi kormány szerv volt Erdély területén, a késő középkori gyökerekkel rendelkező fejedelmi kancellária, amely megosztott a kincstári területen a fejedelmi praefectussal, a jogkörök több esetben fedték egymást, így az igazgatás paralel módon zajlott. Ide tartozott a nemesérc-bányászat igazgatása és felügyelete is. A fennmaradt levéltári források alapján kimondható, hogy a bérleti rendszer alkalmazása korántsem volt anakronisztikus a 17. század első felében, a bányászattal foglalkozó bérlőcsaládok nagy száma és egymástól igen eltérő társadalmi helyzete is bizonyítja ezt.¹¹ Bethlen Gábor ugyanahhoz a „recepthez” nyúlt, mint elődei, a legfontosabb bányákat bérlőknek adta ki, sőt több esetben, ahogy később látni fogjuk, Báthory Gábor tisztviselőit meghagyta bizonyos bányászati kulcspozíciókban (Filstich Péter, Gerhard Lisbona). Bethlen Gáborhoz köti a kutatás a fejedelemség-kori sajátos centralizáció kiteljesítését is, az első lépéseket Báthory Gábor tette meg a központosítás felé, a hozzá hű politikai és gazdasági elit

⁹Wenzel,1880. 225-229.

¹⁰ Österreichisches Staatsarchiv Finanz-und Hofkammerarchiv Alte Hofkammer Hofffinanz Ungarn (továbbiakban ÖStA HKA HFU) Konv. Dezember fol. 453-466.

¹¹ Trócsányi,1980. 416-417.

kialakításával.¹² Bethlen Gábor, mint reálpolitikus, nem szakított minden területen radikálisan elődje politikájával és módszereivel, bizonyos területeken követte azt.

Az 1615. évi fejedelmi rendeletet az 1618. évi országgyűlés megerősítette, illetve a fejedelem propozíciói alapján újabb határozatokat hoztak a három náció képviselői az ércbányászattal kapcsolatban.¹³ Bethlen Gábor az irányú törekvése, hogy a bányászatból származó fiskális jövedelmet megnövelje, kidomborodik az elfogadott artikulusokból. A legfontosabb problémát, amellyel az 1613. évi rendelet is foglalkozott, az érc illegális kicsempészése és a beváltó helyek kieső bevételei jelentették. A rendi országgyűlés határozata értelmében továbbra is szigorúan tilos volt az arany és ezüst kivitele az országból, bármilyen formában. Az országban gyakran megforduló „görög” kereskedőknek nem volt szabad értékes pénzermékkal (ezüst-tallér, arany-dukát) fizetni, ha pedig ez mégis megtörtént, a kereskedőknek fel kellett váltaniuk ezeket az érmeket, mielőtt elhagyták volna a Fejedelemség területét.¹⁴ A „görög” kereskedők komoly befolyással bírtak az erdélyi pénzügyi és gazdasági folyamatokra, a termelők az alacsony központi beváltási ár miatt nekik adták el illegálisan a kitermelt ércet, mert így gyorsabban és jobb áron túl tudtak adni a nyers ércen. Ezért próbálta meg Bethlen Gábor újdonszerűen megreformálni a beváltóhelyek és cementező művek működését, hogy megfelelő alternatívát nyújtsanak a bányászok számára, megérje nekik inkább a törvényes módszert választani. Így a rendek bevették az országgyűlési határozatok sorába az 1615. évi fejedelmi rendeletet, külön kihangsúlyozva azt a passzust, hogy a kitermelés mind a fejedelmi, mind a magán birtokon megengedett, a birtokossal való megállapodás után. Ugyanitt felszólították Hans Lisbonat, a zalatnai bányaprektust, hogy adjon ki egy kötelezvényt arról, miszerint a külföldi bányászok szabadon munkálkodhatnak az állam egész területén, és ezért nem lesz semmiféle bántódásuk. Ennek alapján két következtetést lehet levonni, elsőként az 1615-ben kiadott rendeletben megfogalmazott szabadság sok erdélyi érdekeit sértette, köztük a nagyobb termelőket, így megpróbálták az újonnan idegen földről érkezett termelőket kiszorítani a piacról. Ez azonban ellentmondott annak a fejedelmi törekvésnek, hogy a jogi keretek lazítása révén több termelő jelenjen meg az ércbányászásban, ezáltal egy egészséges versenyt teremtve, a bányászat fejlődésnek induljon Erdélyben. A második, fontos következtetés Hans Lisbona személyére és az általa

¹² Horn Ildikó: Báthory Gábor belpolitikája. In: *Báthory Gábor és kora*. Szerk. Papp Klára. Debrecen, 2009. 133-153.

¹³ EOE, VII. 1881. 476-481.

¹⁴ A „görög” kereskedő kifejezés a korban a rác, bosnyák és albán kereskedőket jelentette, akik oszmán alattvalóként legnagyobb részt a Porta felé szállították a jó minőségű erdélyi nemesércet, amellyel megkárosították az erdélyi fiskust. Az erdélyi államnak létfontosságú volt, hogy elegendő mennyiségű arannyal rendelkezzen, hiszen az ebből vert érmeket fogadta el a Porta, mint az éves adó fizető eszközét. I. *Erdély története II. (1606-1830)*. Szerk. Makkai László, Szász Zoltán. Bp., 1988. 324-326.

betöltött prefektusi posztra vonatkozik. A szöveg alapján egyértelmű, hogy Gerhard Lisbona fia komoly befolyással rendelkezett a korabeli nemesérc-bányászat igazgatásában, amely nemcsak a zalatnai prefektusi tisztségből, hanem a bányabérlő család jelentőségéből is adódott. Zalatnának a bányászati igazgatásban betöltött központi szerepe a középkorban alakult ki, és a kora újkorban is megmaradt, Hans Lisbona hasonlóan apjához, országos hatáskörű vezető volt, annyi volt a különbség, hogy őt a fejedelem nem nevezte külön ki erre a tisztségre, a zalatnai prefektusi címmel valószínűleg ez a jogkör együtt járt.¹⁵

Az érc gyorsabb feldolgozása és értékének pontosabb megállapítása érdekében az országgyűlés elrendelte, hogy a nagyszebeni cementező műhelyben és pénzverdében két fejedelmi kémlelőt kell kinevezni.¹⁶ A két kémlelő feladata, hogy a beadott ércet gyorsan és pontosan próbálják meg, azaz állapítsák meg az értékét, majd ezután azonnal fizessék ki a termelőnek a beadott ércért az árfolyam alapján megállapított pénzösszeget, a bányászokat ne várakoztassák, mert a legtöbbjüknek nincs lehetősége megvárni, amíg elegendő érc gyűlik össze ahhoz, hogy be lehessen indítani a tisztító műhely eszközeit. Így ha nem adják nekik időben oda a pénzt, akkor inkább az egyszerűbb utat válasszák, azaz eladják a csempészeknek. A kincstárnak az a legfőbb érdeke, hogy minél több termelő menjen a hivatalos beváltóhelyekre, és minél több ércet adjon be, és ebből a növekvő mennyiségből több értékes érmét lehet verni. A kémlelők feladata volt a tisztviselők ellenőrzése, nehogy az esetleges visszaélések elrettentsék a termelőket az érc leadásától.¹⁷

III. Európai és erdélyi bányászati szakemberek

III.1. Európai szakemberek

Az Erdélyi Fejedelemséghez Bethlen Gábor uralkodása alatt négy nemesérc-bányászattal foglalkozó terület tartozott. Az Alsó-magyarországi bányavárosok (Besztercebánya, Selmecebánya, Körmöcbánya) ideiglenesen, a felvidéki hadjáratok idején, a szatmári bányavidék 1619 után, a két erdélyi rész pedig uralkodása elejétől fogva.¹⁸ A szatmári bányavidék, valamint a szorosabban vett erdélyi nemesérc-bányászat igazgatásában három nyugat és közép-európai származással rendelkező bérlőcsalád vett tevékenyen részt. Elsőként a szatmári bányavidéken dolgozó Herberstein és Lisbona családdal foglalkoznék.

¹⁵ Wenzel, 1880.124-136.

¹⁶ Vö. Ember, 1946. 344-355.

¹⁷ A nagyszebeni cementező műhelyt és a pénzverdét a 17. század elején évente kétszer indították be, félévente gyűlt össze ehhez megfelelő mennyiségű érc. A működés alacsony rátáját nem feltétlenül az alacsony termelési mutatók okozták, inkább a virágzó csempészet. I. EOE, VII. 1881. 476-481.

¹⁸ Zsámboki, 1997.193-195.

A szatmári bányavidék korabeli történetében fontos fordulópontot jelentett, amikor Bethlen Gábor az első felvidéki hadjárata alkalmával (1619) újra a Fejedelemséghez csatolta a négy bányásztelepülést. A fejedelem ez után elküldte Jezernyczky János kincstári számvevőt, mint fejedelmi biztost, hogy vizsgálja meg a szatmári ércbányák helyzetét. A jelentés valószínűleg nem maradt fenn, azonban az 1620. május 9-én, Kassán kelt szerződésből levonhatunk a tartalmára vonatkozóan következtetéseket. Ezt a szerződést a fejedelem kötötte a nagybányai polgárokkal, a kontraktus értelmében a nagybányai városvezetés egy évre bérbe kapta a kincstári tárót (Nagyverem), a pénzverő házat valamint a bányakamarát.¹⁹ Az indoklás szerint a korábbi bérlő, ifjabb Felician von Herberstein nem vezette jól a bányászatot, munkáját a rombolás és az elhanyagoltság jellemezte, ezért a következő kondíciók alapján bérelhette az intézményeket és a bányát a városi szenátus. Az éves bérleti díj 2000 tallér volt, ezt két részletben kellett befizetni a kincstárba, a bérleményhez tartozó épületeket, eszközöket, olvasztókat, kohókat a bérlőknek kellett megjavítaniuk, majd saját költségükön fenntartaniuk. A beváltott érc 2/3 részével kellett elszámolniuk, az ércbeváltás folyamatáról rendszeres feljegyzéseket kellett vezetniük. A termelést a helyi termelők közül kiválasztott gondnokoknak kellett felügyelniük, hogy a fejedelmi kincstár ne szenvedjen kárt. Engedélyt kaptak arra, hogy a munkásaik élelmiszer illetve egyéb szükségleteit a kövári valamint a szamosújvári uradalom segítségével elégítsék ki, tisztos haszon ellenében eladhatták saját termékeiket a rendszeres városi piacon. A szerződés záró részében a fejedelem kiemelte, hogy a nagybányai polgárok tartsák be a feltételeket, mert az esetleges visszaélések a szerződés egyoldalú felbontását vonhatják maguk után, az ellenőrzés feladatát a kincstári számvevő kapta meg. Az egyes épületek, művek építéséhez szükséges anyagok beszerzéséről egyeztetniük kellett a fejedelmi kancelláriával, az építkezés menetét a kancellária által kiküldött biztosnak kellett felügyelnie. A fejedelem külön felhívta arra a nagybányai polgárok figyelmét, hogy okosan és takarékosan bánjanak a rájuk bízott javakkal, és megfontolt döntéseket hozzanak.²⁰ Ezzel a szerződéssel lezárult a második Herberstein korszak is Nagybányán, amely 1614 nyarán kezdődött. A Herberstein birtokok elhúzódó restitúciója után (1610-1614) ifjabb Felician von Herberstein újra elkezdhette a termelést atyja nyomdokain a

¹⁹ A kincstári számvevők általában a hivatalnok-értelmiségből kerültek ki, és a hatósági rangsor alján kezdték el pályájukat, a fejedelmi praefectusnak voltak alá rendelve, így foglalkozhattak bányászati ügyekkel is. Jezernyczky János a kincstári számvevőség előtt, mint görgényi udvarbíró dolgozott. I. Trócsányi, 1980. 329. Szerződést I. Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltár Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak (F szekció) Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára Erdélyi fejedelmi kancellária Libri Regii (továbbiakban MOL F1 LR) 12. kötet fol. 165-166.

²⁰ MOL F1 LR uo.

szatmári bányákban. ²¹Viszonya végig igen feszült volt a nagybányai városvezetéssel, a választott testület tagjai többször fordultak a Szepesi Kamarához sérelmeik miatt. Az állandó konfliktus-helyzet oka abban keresendő, hogy a bányabérlő és a városvezetés érdekei ellentétesek voltak. A bányabérlő számára fontos volt, hogy széles klientúrát alakítson ki a térségben, minél több, jó minőségű ércet tartalmazó bánya legyen a kezében. A városvezetés ebben a terjeszkedésben a város érdekérvényesítésének és privilégiumainak megsértését látta, és azt sem tudta elfogadni, hogy a bérlő saját maga által termelt javakkal látta el a munkásait, a saját üzleteiben. Így a nagybányai polgárok komoly károkat szenvedtek, főleg a kereskedelem területén. A legélesebb vitákat a bíraskodási jog gyakorlása váltotta ki, a bérlő és a városvezetés is magának vallotta ezt, volt olyan eset, hogy bosszúból egymás foglyait engedték szabadon. Ennek az áldatlan állapotnak vetett véget Bethlen Gábor, amikor 1620-ban a nagybányai polgárok javára döntött.

A stájer főrend tagjaként számon tartott Herberstein család és a németalföldi polgári származású kereskedő Lisbona család története és szatmári tevékenysége szorosan összekapcsolódik. Ugyanis 1600 augusztusában Gerhard Lisbona vásárolta meg a szatmári Herberstein birtokokat ifjabb Felician bátyjától, Friedrichtól. Bátyja halála után a nagykorúvá lett Felician pert indított Lisbona ellen, és 1614-ben visszakapta családi örökségét, Gerhard Lisbona ezt a pozícióvesztést a saját hasznára fordította, jóllehet a szatmári térségben a befolyása jelentősen csökkent, azonban a szorosabban vett erdélyi nemesérc-bányászat irányításában fokozatosan nőtt. A Báthory korszak első felében igen erős volt a stájer és egyben főúri „vonal”, miszerint két ebből a körből származó család is jelen volt a szatmári régióban. Az első a Herberstein család két generációja (idősebb Felician, két fia Rajmund és Friedrich), a második meg a Wagen család egyik tagja Georg Wagen von Wagnsperg, ő volt 1601 és 1603 között Gerhard Lisbona társa a nagybányai bérletben. ²² A tizenöt éves háború ideje alatt a korábban megfigyelt tendencia fokozatosan megváltozott, és a vezetést a polgári származású, bár nyugat-európai gyökerekkel rendelkező Lisbona család vette át. A „dinasztiaalapító” Gerhard Lisbona Báthory Gábor szolgálatába szegődött, és híven szolgálta a fejedelmet annak haláláig. Bethlen Gábor, felismerve a bérlő érdemeit, szakmai tapasztalatait tovább alkalmazta Gerhard Lisbonát, tudatosan növelve az erdélyi nemesérc-bányászat igazgatásában a polgári származású bányászati szakemberek arányát. A fejedelem

²¹ Az első Herberstein időszak Nagybányán 1581 és 1597 között tartott, 1597-ben vette el a bérleti jogot Friedrich von Herbersteintől Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem. I. Legújabbán Mátyás-Rausch Petra: Thurzó György nádor szerepe a szatmári Herberstein birtokok restitúciójában (1610-1615). In. *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára, Püski Levente. (Speculum Historiae Debreceniense 12.) Debrecen, 2013. 95-115. (továbbiakban Mátyás-Rausch, 2013.)

²² Mátyás-Rausch, 2013. 100-101.

célkitűzéseinek sokkal inkább megfelelt az a gazdasági kapcsolat, amelyet a Lisbona család tartott fenn az egyik legjelentősebb dél-német város, Nürnberg patrícius családjával; mint a Herberstein família királyságbeli összeköttetései. Jóllehet rendezni kívánta az erdélyi állam és a Magyar Királyság közötti kapcsolatot, azonban politikailag kockázatosnak vélte, hogy az erdélyi-magyar határon fekvő szatmári bányavidék irányítását a Herberstein örökösökre hagyja.²³ Gerhard Lisbona kereskedelmi kapcsolata Nürnberg városával minden bizonnyal akkor alakult ki, amikor Antwerpenben dolgozott, mint posztó-kereskedő és paszománykészítő. A németalföldi kereskedelmi központ és a dél-német város közötti élénk kereskedelmi nexus széles körben ismert, mindkét város érdekelt volt többek között a Magyar Királyság területéről származó réz kereskedelmében.²⁴ 1585-ben, miután Párma hercege elfoglalta Antwerpent, Gerhard Lisbona Krakkóba költözött, a dél-német területtel folytatott kereskedelmi és hitelezési tevékenysége ezek után is fennmaradt, ezt bizonyítja, hogy az egyik nürnbergi nagykereskedő faktora, az ugyancsak nürnbergi Benedict Ammon több alkalommal is tárgyalt a már nagybányai bérlőként tevékenykedő Lisbonával 1597 és 1605 között. A fennmaradt iratokból az derül ki, hogy Gerhard Lisbona hitelt vett fel ez egyik nürnbergi patríciustól, a hitel ellenében lekötötte több livóniai és poroszországi birtokát, és miután az terület a svéd-lengyel konfliktus helyszíné lett, a szatmári birtokait kötötte le.²⁵ A kötelezvény sajnos nem nevezte meg azt a nürnbergi kereskedőt, akitől Gerhard Lisbona kölcsönt vett fel, kizárólag Benedict Ammon neve szerepel az iratban, az ő szerepe azonban minden bizonnyal a közvetítés volt, családja a források szerint a 16. század második felében nem rendelkezett már akkora befolyással és anyagi háttérrel, hogy egy ilyen nagymérvű üzleti vállalkozásba bele tudjon fogni.²⁶ A kutatás jelenlegi állása szerint azt lehet feltételezni, hogy

²³ Az Erdélyi Fejedelemség és a Magyar Királyság közötti tárgyalássorozatra nem a teljesség igényével l. Oborni Teréz: Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615). = *Századok*, 2011. 4. sz. 877-914.

²⁴ A rézkereskedelmre nem a teljesség igényével. l. Stadtarchiv Nürnberg (továbbiakban StadtAN) Ratskanzlei (B11) Nr. 1004. Antwerpen gazdasági jelentőségére nem a teljesség igényével. l. *Das Kaufmannsnotizbuch des Matthäus Schwarz aus Augsburg von 1548*. Hgg. Ekkehard, Westermann- Denzel, Markus. (Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte N. 215.) Stuttgart, 2011. 101-111. és 164-177. A témára vonatkozó kutatásaimat az ifjúsági Humboldt ösztöndíj keretén belül valósítottam meg 2013-ban.

²⁵ Österreichisches Staatsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv Alte Hofkammer Ungarisches Münz- und Bergwesen (továbbiakban ÖStA HKA MBW) RN8 (1605-1607) fol. 1-8.; A Wasa dinasztia két tagja, IX. Károly svéd király és III. Zsigmond lengyel király közötti háborúskodás 1601-ben tört ki. A svéd király, miután megszilárdította a hatalmát, azzal kívánta megjutalmazni a hű alattvalóit, hogy az ütközőzónának számító Livóniában adományoz nekik birtokokat. A kirobbant fegyveres konfliktus harminc éven keresztül húzódtott, ez az esemény sodorta el Lisbona birtokait is. l. Davies, Norman: *Lengyelország története*. Bp., 2006. 358-359.

²⁶ Az első Ammon 1286-ban lett be választva a kis tanácsba, 1357 és 1381 között négy Ammon volt a kis tanács tagja, az utolsó félégyeztet családtag, Fritz Ammon polgármesteri tiszttel is betöltötte a 14. század végén. Ezek után a család már nem töltött be jelentős politikai szerepet, az 1521-ből származó jegyzékben már nem szerepel a nevük. l. StadtAN Genealogische Papiere und kleinere Erwerbungen (E1) 25 Familie Ammon 1. fol-1.13. illetve *Rat und Patriziat in Nürnberg. Die Herrschaft der Ratsgeschlechter vom 13. bis zum 18. Jahrhundert*. Hgg. Peter Fleischmann. (Nürnberger Forschungen 31/2.) Nürnberg, 2009. 1-5.

a komoly krakkói érdekeltséggel is rendelkező Holzschuher családdal állt pénzügyi kapcsolatban Gerhard Lisbona.²⁷

A fejedelem bizalmát mutatja Gerhard Lisbona és két fia (Hans, Heinrich) által betöltött tisztségek sora. Gerhard Lisbona 1615 és 1617 között töltötte be a zalatnai prefektusi tisztelet, ahogy ezt egy, a fejedelemhez intézett kérvénye is bizonyítja.²⁸ A zalatnai prefektus, más elnevezéssel kamaraispán irányította a Fehér –vármegyei nemesércbányászatot, komplex feladatkört töltött be, miszerint bíraskodási, udvarbírói, a bányászattal kapcsolatos adminisztrációs, és technikai feladatokat kellett ellátnia. Zalatnán volt ércbeváltó hely, illetve itt végezték a beadott érc finomítását is, emellett még Abrudbányán is működött egy aranybeváltó (auri campor).²⁹ Ez a befolyásos tisztség komoly felelősséggel és anyagi ráfordítással is járt a bérlő számára. Bethlen Gáborhoz intézett kérelem szerint Gerhard Lisbonának még Báthory Gábor inskribált egy Belső-Szolnok vármegyében található román lakosságú falut, Györgyfalvát 3000 forint ellenében.³⁰ A falut egészen 1615-ig háborítatlanul bírta a bányabérlő, ekkor azonban Bethlen Gábor fiskális uradalomnak minősítette Györgyfalvát és a szamosújvári uradalomhoz csatolta. Ez a lépés a zalatnai prefektusnak komoly anyagi hátrányt jelentett, mivel, ahogy írta a magyar nyelvű kérvényben, ebből a faluból származó jövedelem is jelentősen hozzájárult a zalatnai bányák eredményes műveléséhez.³¹ A komoly veszteség után is szorgalmasan művelte bányákat, igazgatta az ércbeváltást, azonban szűkös anyagi helyzete miatt csak 9 hónapig tudta zavartalanul csinálni, utána sajnos kolozsvári hitelezőkhöz kellett fordulnia, akiknek a várható két mázsa mennyiségű aranyat előre lekötötte kölcsön fejében, azonban az elvett birtok révén kiesett jövedelem miatt nem tudta kifizetni időben a hitelezőket, akik végül a fejedelemhez fordultak, és a kölcsön azonnali visszafizetését követelték. Gerhard Lisbona pedig azért írt a fejedelemnek, hogy védje meg a hitelezőkkel szemben, tanúsítsa, hogy ő tényleg nem tud fizetni, és ha lehet, akkor adja vissza az elvett birtokot, vagy adjon helyette neki egy másik falut, végső esetben pedig fizesse vissza neki az inskribálás összegét, mert akkor ki tudná

²⁷ A témára nem a teljesség igényével l. Leszek Belzyt: Nürnbergger Kaufleute, Handwerker und Künstler in Kraukau. In. *Nürnberg- Europäische Stadt in Mittelalter und Neuzeit*. Hgg. Helmut Neuhaus. (Nürnbergger Forschungen 29). Nürnberg, 2000. 249-263.

²⁸ Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Cluj-Napoca Colecția generală (továbbiakban RNL CG) Nr. 425.

²⁹ Wenzel, 1880. 225-229.

³⁰ Az Erdélyi Fejedelemség területén a fejedelem fiskális jószágot nem adományozhatott el, csak ideiglenes zálogként adhatta híveinek, ezt hívták ún. inskribálásnak. l. Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*. Kolozsvár, 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek 274.) 126-127.

³¹ Bethlen Gábor hatalomra kerülése után az 1615. évi kolozsvári országgyűlésen a rendek megszavazták a kilencedik artikulust, miszerint a fiskális birtokok adományozását 1588-ig visszamenően felül kell vizsgálni, indokolt esetben a birtokokat meglehetősen újabb zálogösszegek fejében. l. EOE, 1881. VII. 281-282.

fizetni a hitelezőket. Megkérte a fejedelmet, hogy ha meg szeretne bizonyosodni a valódi helyzetéről, küldje ki Zalatnára Jerzenyiczky János kincstári számvevőt, hogy mérje fel az anyagai körülményeit, a jelenlegi termelési eredményeket.³² Az ügy folytatásáról nem maradt fenn adat, csak annyi bizonyos, hogy 1617-ig Gerhard Lisbona maradt a zalatnai kamaraispán, őt ifjabb Krakker György követte a tisztségben, róla a későbbiekben lesz szó. Annak ellenére, hogy Gerhard Lisbona igen sanyarúnak festi le családjának helyzetét a fenti kérelemben, két fia apjukhoz hasonlóan rendkívül jól tudott boldogulni, és szinte az összes jelentősebb bányászati pozíciót betöltötte. Hans Lisbona elsőként 1618 és 1619 között volt zalatnai prefektus, míg Heinrich ebben az időszakban a kőrösbányai rézbányákat igazgatta. Ezt egy 1619. március 20-án kelt adománylevelével bizonyítja. Eszerint Bethlen Gábor Hans, Heinrich és Reinold Lisbonának adományozta a Magura névvel bíró falvat, amely a kővári kerület területén feküdt, és korábban a Kapnikbányához tartozó 15 falu részét képezte.³³ A Közép-Szolnok vármegyei falut hűséges szolgálataikért kapták meg, a hozzátartozó legelőkkel, szántókkal és kisebb szőlőbirtokokkal és azokból származó jövedelemmel együtt, tovább örökíthették leszármazottaiknak.³⁴ Reinold Lisbona személyével kapcsolatos kérdéseket az 1619. július 12-én kelt szerződés tisztázza, a családi kapcsolatokat is lehet ennek az iratnak a segítségével pontosítani. A szerződést Belső-Szolnok vármegye szolgabírájának jelenlétében kötötte egyfelől Gerhard Lisbona özvegye, Hak Ágota és két fia, Hans, Heinrich Lisbona, másfelől pedig Reinold Lisbona. A szöveg nem fogalmaz pontosan, azonban nagyon valószínű, hogy Hans és Heinrich Lisbona Gerhard Lisbona fogadott fiai voltak, azaz Hak Ágota első házasságából születtek, míg Reinold Lisbona volt Gerhard édesfia, a bérlő első házasságából. Ha feltevés igaz, akkor a kutatás további feladata az, hogy megpróbálja feltárni, Gerhard Lisbona saját fia milyen szerepet töltött be apja vállalkozásában, annyi bizonyos, hogy ő is Erdélyben élt.³⁵ A szerződésben arról egyeztek meg a felek, hogy az elhunyt családfő után maradt tartozás fejében, amelyet Dóczy András főkapitány több ízben már követelt a családtól, Hak Ágota és két fia leköti a Doboka vármegyében található Árokalja birtokot Reinold Lisbonának. Reinold Lisbona kifizetett 300 forintot dukátban és dénárban a mostohaanyjának és mostohafivéreinek, illetve átadott nekik egy arany diadémot, amelyet még Gerhard Lisbona zálogosított el korábban Nagyszebenben egy bizonyos Lucsy Mihálynak, Reinold váltotta ezt ki, az értéke ugyancsak 300 forint volt.

³² RNL CG Nr. 425.

³³ *Báthory Zsigmond királyi könyvei (1582-1602)*. I. Szerk. Jakó Zsigmond. Kolozsvár, 2005. (Erdélyi történelmi adatok VII. 3.) 432-434. (továbbiakban Báthory Zsigmond királyi könyvei, 2005.)

³⁴ MOL F1 LR 12. k. fol. 99-100.

³⁵ Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Cluj-Napoca, Fond Familial Kemény de Csombord VII. 482.

Az összesen 600 forintért cserébe megkapta a birtokot minden tartozékával és jövedelmével együtt. Abban az esetben, ha Hans vagy Heinrich, illetve az örökösök ki szeretnék váltani a birtokot, akkor Reinoldnak, vagy az örökösöknek kellene összesen 1200 forintot fizetniük a kiváltásáért. Ha azonban úgy döntenek, hogy a birtokról végérvényesen lemondanak, akkor Reinoldnak kell még fizetnie a 600 forinton felül 100 forintot, és így tovább örökítheti leszármazottainak.³⁶ A szerződéskötést követően Hans Lisbona háttérbe vonult, a következő megbízatást már Brandenburgi Katalintól kapta 1630-ban, ekkor újra ő lett a zalatnai kamaraispán.³⁷ Ezzel Heinrich karrierje magasan felívelt, ő volt 1622 és 1625 között a zalatnai prefektus, ezt követően pedig 1528-ban a nagybányai pénzverde felügyelői tisztjét töltötte be.³⁸ Heinrich és Hans Lisbona az alábbi tisztség-lista alapján igen sikeresnek mondhatóak, szinte minden jelentős bányászati pozíciót betöltöttek, bizonyos esetekben egymást váltva. Ehhez társult birtokszerző politikájuk is, miután apjuk elvesztette szatmári érdekeltségeit, örökösök a közelben fekvő kővári kerület ércben gazdag részén szereztek több birtokot, ezzel is növelve a Lisbona család befolyását.

Az európai szakemberek közé tartozik a már fentebb említett ifjabb Krakker György is. Édesapja, idősebb Krakker György krakkói polgár neve elsőként a nagybányai városi jegyzőkönyvben tűnik fel 1579-ben. Krakkó és Kassa közötti szoros gazdasági kapcsolat közismert történeti tény, azonban egy ehhez hasonló, jöllehet szerényebb nexus létezett Krakkó és Nagybánya között is. 1579-ben járult a nagybányai szenátus elé Peter Kozlia és Krakker György azzal a kéréssel, hogy Báthory Kristóf által kiadott engedélyt jegyezzék be a városi jegyzőkönyvbe. A szöveg szerint két polgár már jó ideje művelte a láposi ezüsbányákat, nem kis anyagi ráfordítással, azonban eddig nem sok haszonnal, komoly problémákkal küszködtek, emiatt rendelte el Báthory Kristóf, hogy a termelés növelése érdekében egy évig mentességet kapnak a bányakamarába beadandó köteles rész alól, az egy év alatt kitermelt ércet szabadon használhatták fel.³⁹ A bejegyzésből az is kiderül, hogy a Fejedelemség területén, több helyen foglalkoztak még ezzel egyidejűleg érc kitermeléssel, többek között Hunyad vármegye területén. A Hunyad vármegyében található arany illetve ezüsbányák fejedelemség-kori történetének részletes feldolgozása még várat magára, az itt folyó termelésről Veress Endre értekezett egy rövid tanulmányában.⁴⁰ Az 1615-ben kiadott

³⁶ Uo.

³⁷ MOL F1 LR 19. k. fol. 128-129.

³⁸ MOL F1 LR 15. k. 69-72. illetve Szilágyi Sándor: Levelek és okiratok Bethlen Gábor utolsó éveinek történetéhez (1627-1629). = *Történelmi Tár*, 1887. 16-17.

³⁹ Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale Primariă Orașului Baia Mare Fond 1. Szabad királyi bányaváros Nagybánya város jegyzőkönyve I. (1560-1635) fol. 160-161.

⁴⁰ Veress Endre: *Hunyad megye bányászatának és bányáiparának múltja*. Déva, 1910. 7-10.

fejedelmi rendeletben ifjabb Krakker György és Verebély Mihály volt megnevezve, mint a topliczei és csertési bányák örököse. Toplicze a dévai uradalom közelében feküdt, itt a nemesérc-bányászaton kívül folyt vaskohászat is. A csertési jóság Topliczétől keletre volt található. Nagy valószínűség szerint ifjabb Krakker György apjától örökölte a hunyadi bányákat, azonban a szatmári bányavidéken nem tudta a család megőrizni a befolyását, elsőként az észak-itáliai Grison, majd a Herberstein család szorította őket a térségből.⁴¹ Krakker Györgyöt Bethlen Gábor 1617-ben kinevezte zalatnai prefektusnak, ezt a tisztséget azonban csak egy évig viselte, 1618-ban már Hans Lisbona volt a kamaraispán.⁴² A kinevezési okirat értelmében Krakker György a kamaraispáni cím mellett, megkapta egy évre a zalatnai és a hozzátartozó almásbányai bányákat, minden javaival együtt. Krakker Györgyöt a fejedelem tapasztaltsága és jártassága miatt választotta, a prefektusi tisztelet, és az ehhez tartozó udvarbírói jogkört addig töltheti be, amíg a fejedelem jónak látja, úgy látszik a fejedelem mégsem volt meglegedve a munkájával, ezért váltotta le 1618-ban. A szöveg szerint hat bánya volt fiskális tulajdonban, ezeket kellett művelnie, és ha szükséges, akkor újjá kell építenie a tárnákat. A köteles rész beadásán túl a saját hasznára is termelhet, azonban a fejedelem küldhet ki biztosokat, hogy ellenőrizzék a prefektus munkáját. A fejedelmi számvevőnek elszámolással tartozott Krakker György, a bíraskodást az abrudbányai udvarbíróval közösen kell végeznie.⁴³

III.2. Erdélyi szakemberek

Az erdélyi származású bányászati szakemberek közül Bethlen Gábor uralkodása alatt két személy futott be jelentősebb karriert, Filstich Péter és Fodor Pál. Filstich Péter kolozsvári szász családból származott, karrierje Rákóczi Zsigmond alatt indult el, 1607-ben kapott megbízást az elhagyott offenbányai bányák újranyitására, ezt a pozíciót Báthory Gábor is megerősítette 1608-ban. Az utolsó Báthory fejedelem alatt a kolozsvári beváltó hely vezetője is lett egyben, ezt a tisztséget Bethlen Gábor uralkodása alatt is viselte. Bethlen ez után többször felkérte a nagybányai bányák vezetésére (1623 és 1628 között), majd bérbe adott neki több offenbányai tárnát is. Ezeket a donációkat 1630-ban Brandenburgi Katalin újból megerősítette.⁴⁴ Filstich Péter életútja hasonló volt a Lisbona fivérekéhez, hiszen ő is betöltötte a legnagyobb jelentőséggel bíró bányászati posztokat a Fejedelemség területén, a

⁴¹ Báthory Zsigmond királyi könyvei, 2005. 122-123.

⁴² MOL F1 LR 10. k. fol. 8-9.

⁴³ Uo.

⁴⁴ MOL F1 LR 10. k. fol. 244-246., 14. k. fol. 41-42., 15. k. fol. 35.

kolozsvári beváltóhely vezetése révén tulajdonképpen az egész erdélyi nemesérc-bányászat igazgatása a kezében volt. Többszöri fejedelem-váltást átívelő karrierje ékes példa arra, hogy az egymást követő erdélyi uralkodók a gazdasági igazgatás területén nem hajtottak végre radikális személyi változásokat, a szakmailag megbízható tisztségviselőket, bérlőket továbbra is alkalmazták. A késő-középkori alapokkal bíró bérleti rendszer, bár az évtizedek alatt kisebb változtatásokon esett át, mindvégig követendő példa maradt a fejedelmek számára. Filstich Péter hivatali tisztségei mellett a korban megszokott módon birtokadományokkal növelte tekintélyét, és befolyását, Bethlen Gábor több ízben adományozott neki Kolozs vármegyében falvakat, részbirtokokat.⁴⁵

Fodor Pál 1621-ben lett fejedelmi aranybeváltó, ezzel együtt megkapta az abrudbányai bányák bérleti jogát, nem meghatározott időre, valójában addig, amíg a fejedelem meg lesz elégedve a munkájával. Szabadon kutathatott új teléreket, és új bányákat is nyithatott a bérlet alatt, a köteles részt kellett beadnia a bányakamarába, az érc többi részét szabadon használhatta fel. Az általa felfedezett új érclélőhelyeket, ha saját költségén építette ki, akkor tovább örökíthette utódaira. A helyi ércebeváltás vezetőjeként nem háborgathatta a többi magán termelőt, a központilag meghatározott árfolyamon volt köteles bevenni tőlük az ércet. Azt is kikötötte a szerződés, hogy az abrudbányai polgárok is szabadon kereshettek új érclélőhelyeket, ebben a tevékenységükben az ércebeváltó nem gátolhatta őket. Abban az esetben, ha az ércebeváltó vagy valamelyik abrudbányai polgár megszegné a feltételeket, akkor 200 forintot köteles befizetni a fejedelmi kincstárba.⁴⁶ Fodor Pál még 1625-ben is betöltötte az aranybeváltó tisztségét, ahogy ezt ebben az évben kelt szerződés is bizonyítja. A szerződést egyfelől Fodor Pál, másfelől Durilla János zalatnai, 20 telkes jobbágy kötötte a zalatnai kamaraispán, Heinrich Lisbona és három helyi lakos (János deák, Sorbon Pál, Petras Péter) előtt.⁴⁷ A szerződés szerint több évvel azelőtt Fodor Pál és Durilla János a fejedelem engedélyével több bányát béreltek, és újabb teléreket kutathattak fel. A régi bányák kinyitása és újjáépítése komoly összegeket emésztett fel, az évek alatt Durilla János komoly anyagi gondokkal küszködött, ezért a saját részét átadta Fodor Pálnak. Ebből kifolyólag az aranybeváltónak kellett volna egyedül a közösen felvett 600 forint hitelt kifizetnie, azonban Fodor Pál nem tudta törleszteni a hitelt, ezért fordult a zalatnai kamaraispánhoz. A kamaraispán döntése szerint, mivel Durilla Jánosnak nem volt elegendő pénze, sem ezüst és aranytárgya, ezért át kellett adnia Fodor Pálnak egy házát udvarral, szántóval és legelőkkel

⁴⁵Rausch Petra: A szatmári bányavidék bérlői Báthory Gábor uralkodása alatt (1608-1613)- Gerhard Lisbona tevékenysége (?-1618). In. *Báthory Gábor és kora*. Szerk. Papp Klára. Debrecen, 2009. 233.

⁴⁶MOL F1 LR 15. k. fol. 94-95.

⁴⁷MOL F1 LR 15. k. fol. 69-72.

együtt, ha Durilla János nem tudná visszaváltani javait, akkor házat a tartozékokkal Fodor Pál örökösei is bírhatták.⁴⁸ A következő évben kérte az egyik abrudbányai bányára vonatkozó tulajdonjogának („Stompzekelleo”) megerősítését a fejedelemtől. A főtárnából kiindulva több értékes telért is feltárt Fodor Pál, a fejedelmi döntés szerint ezeket a tárnákat is birtokolhatta és örököseire hagyhatta. Az irat szerint két fia volt, György és János, ők kapták meg apjuk halála után a Durilla Jánostól lefoglalt javakat is. Abban az esetben, ha újabb érclelőhelyet találna Fodor Pál, akkor kiépítheti a tárnát a saját költségén, azonban, ha a többi termelővel közösen fedezi fel a telért, akkor az abból származó hasznot arányosan el kell osztani. A többi termelőnek a város határában ezen túl is szabad új teléreket kutatni, ezt az aranybeváltó nem akadályozhatta meg.⁴⁹ Fodor Pál karrierje is azt mutatja, hogy ha egy adott tisztviselő jól és alaposan végezte a munkáját, akkor számíthatott arra, hogy a fejedelem időről időre meghosszabbítja a megbízását. Az igazgatás jellegéből fakadóan a fejedelem személyes döntésén nagyon sok minden múlt, Bethlen Gábor tudatosan törekedett arra, hogy fejedelmi biztosok révén folyamatosan ellenőrizze a bérlők munkáját.

IV. Összegzés

A történettudományban általánosan elfogadott tétel, hogy az erdélyi állam befogadó állam volt a 16-17. században. Bethlen Gábor arra irányuló törekvése, hogy a külföldi szakemberek számára vonzóbbá tegye az erdélyi ércbányászatot, egyértelműen kiderül az 1615. évben kiadott fejedelmi rendeletből. A forrásanyag erősen szórt jellege azonban megakadályozza abban a kutatót, hogy teljes bizonyossággal ki tudja jelenteni, ez a fejedelmi törekvés nem csak elvi, hanem gyakorlati szinten is megvalósult. A fennmaradt források alapján az a kép rajzolódik ki, hogy Bethlen Gábor uralkodása alatt inkább az erdélyi gyökerekkel rendelkező szakemberek tudtak jelentős karriert befutni a bányászati igazgatás területén. A németalföldi Lisbona és a krakkói Krakker családot is ide kell sorolnunk, mivel mindkét család első generációja több évtizedig dolgozott erdélyi területen, a második generáció pedig már Erdélyben élte le életét.

Véleményem szerint Bethlen Gábor, mint igazi reálpolitikus, megpróbált egy egyensúlyi állapotot teremteni a nemesérc-bányászat igazgatásában, elegendő teret kívánt

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ MOL F1 LR 15. k. fol. 93-96.

biztosítani a szomszédos államokból érkező termelőknek, de ezzel párhuzamosan meg akarta védeni a helyiek érdekeit, és ez által kialakítani egy egészséges versenyhelyzetet, amely mindkét fél számára biztosította a fejlődés, és az innováció lehetőségét. Az igazgatás és termelés jobbá tétele pedig természetesen maga után vonta a fejedelmi kincstár bevételeinek növekedését is.